

Herman E. Daly: A gazdaságtalan növekedés elmélete, gyakorlata, története és kapcsolata a globalizációval*

Fordította: Mártonffy Zsuzsa

Témák: bioszféra, elosztás, fejlődés, fenntarthatóság, gazdaság, gazdaságpolitika, globalizáció, GNP (bruttó nemzeti termék), ISEW (fenntartható gazdasági jólét mutatója), határelemzés, jólét, kereskedelem, költség, környezet (természeti), közgazdaságtan, Kuznets-görbe (környezeti), mikroökonómia, makroökonómia, MEW (gazdasági jólét mércéje), növekedés, ökológia, ökoszisztéma-szolgáltatás, rendszer, termodinamika, Világbank

*Ami jómódnak tetszik, lehet, hogy a valóságban
a végső pusztulás aranyozott jelzése csupán...*

John Ruskin, *Unto this Last*, 1862

A gazdaságtalan növekedés elmélete

A GNP (bruttó nemzeti termék) növekedését oly mértékben pártfogolják a közgazdászok, hogy “gazdaságinak” (gazdaságosnak) nevezik, kizárva ezzel a terminológiai fogással a GNP gazdaságtalan növekedésének nagyon is élő lehetőségét. De tulajdonképpen lehet-e a GNP növekedése gazdaságtalan? Mielőtt megválaszolnánk ezt a makroökonómiai kérdést, vizsgáljuk meg ugyanezt a mikroökonómia szemszögéből: lehet-e a növekedés ráfizetéses egy mikrogazdasági tevékenységben (egy vállalat termelésében vagy egy háztartás fogyasztásában)? Természetesen lehet. Valójában az egész mikroökonómia egyszerű variáció egy témára, nevezetesen minden mikrotevékenység az optimális méretét vagy nagyságrendjét keresi – azt a pontot, ahol a növekvő határköltség (MC) egyenlő a csökkenő határhaszonnal (MB),** és amelyen túl a tevékenység további növelése ráfizetéses lenne, mert jobban növelné a költségeket, mint a hasznokat. Az $MB=MC$ feltételt néha találóan a “mikor kell abbahagyni”-szabálynak nevezik.

Ha azonban áttérünk a makroökonómiára, többé nem hallunk sem optimális nagyságrendről, sem határköltségekről és -hasznokról, és nincs semmi hasonló, mint a “mikor kell abbahagyni”-szabály. A külön számlákon gyűjtött költségek és hasznok utolsó termékegységre vonatkoztatott összehasonlítása helyett csak egy számlánk van, a GNP, amely a költségeket és a hasznokat a “gazdasági tevékenység” egyetlen kategóriájába vonja össze. A

* Herman E. Daly az egyesült államokbeli University of Marylanden a School of Public Affairs professzora. A tanulmány *Uneconomic growth: in theory, in fact, in history, and in relation to globalization* címmel jelent meg egy, a szerző által jegyzett önálló tanulmánykötetben (*Ecological Economics and the Ecology of Economics: Essays in Criticism*; Edward Elgar, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, 1999, 8–24. o.). A tanulmányt a szerző és az Edward Elgar Publishing Inc. szíves engedélyével közöljük. © Herman E. Daly, 1999

** Határköltség (marginal cost – MC) és határhaszon (marginal benefit – MB): a termelés határköltsége, illetve határhaszna az utolsó termékegység költségét, illetve hasznát jelenti. (A szerk.)

hiedelem szerint minden gazdasági tevékenység túlnyomórészt hasznos. Nincs makroökonómiai megfelelője a működés költségének, hogy ellensúlyozza és visszafogja a gazdasági tevékenység növekedését, amelyet hasznosnak tartanak, és a GNP-vel mérnek. A gazdasági mennyiségek közül egyedül a bruttó nemzeti termékről feltételezik, hogy örökké nőni fog.¹ Valójában természetesen költségek is keletkeznek a GNP növekedésével, még ha rendszerint nem mérik is őket. Költségekkel jár az életet támogató ökológiai szolgáltatások kimerítése, szennyezése és pusztítása, a szabadidő feláldozása, a munka bizonyos fajtáinak hasznát nem hozó mivolta, a közösség szétzilálása a tőke mobilitása érdekében, más fajok élőhelyének megszállása és a jövő generációk örökségéből egy jelentős rész eltékozása. Nem csupán elmulasztjuk mérni ezeket a költségeket, hanem gyakran hallgatólagosan haszonként is számítjuk őket, amikor a szennyezés megtisztítását a GNP részének vesszük, s elmulasztjuk levonni a megújuló természeti erőforrások (termékenység) értékcsökkenését és a nem megújuló természeti erőforrások (készletek) kimerítését.

Nincs *a priori* oka annak, hogy a bruttó nemzeti termék növekedésekor az utolsó egység költsége ne lehessen nagyobb, mint a haszna. Sőt, a gazdaságelmélet alapján éppen ezt várnánk el. A jövedelem csökkenő határhasznosságának törvénye kimondja, hogy először a legsürgetőbb szükségleteinket elégítjük ki, és utána a jövedelem minden további egységét egyre kevésbé sürgető szükségleteink kielégítésére fordítjuk. Így a növekedés határhasznossága csökken. A növekvő határköltség törvénye hasonlóképpen kimondja, hogy először a legtermelékenyebb és a leginkább hozzáférhető termelési tényezőt használjuk fel – a legtermelékenyebb földet, a legkoncentráltabb és a legkönnyebben kitermelhető ásványkincseket, a legjobb munkásokat –, és csak akkor vesszük igénybe a kevésbé termelékeny tényezőket, ha a növekedés ezt szükségessé teszi. Következésképpen a határköltségek a növekedéssel együtt nőnek. Amikor az emelkedő határköltségek egyenlők a csökkenő határhaszonnal, akkor a GNP optimális szintjén vagyunk, és a további növekedés gazdaságtalan lenne: jobban növelné a költségeket, mint a hasznokat. Miért tartják elképzelhetetlennek a mikroökonómia alaplogikájának ezt az egyszerű kiterjesztését a makroökonómia birodalmára?² Főleg azért, mert a mikroökonómia a résszel foglalkozik, és egy rész kiterjesztését a teljes rendszer fennmaradó részéből fakadó lehetőségköltség* korlátozza, amely az említett rész növekedéséből származik. A makroökonómia az *egésszel* foglalkozik, és az egész növekedése nem okoz lehetőségköltséget, mert nincs *maradék része*, amely elszenvedné a költséget. Az ökológiai közgazdászok mutattak rá arra, hogy a makroökonómia nem a tényleges egész, hanem maga is alrendszer, az ökoszisztémának, a természet nagyobb gazdaságának a része.

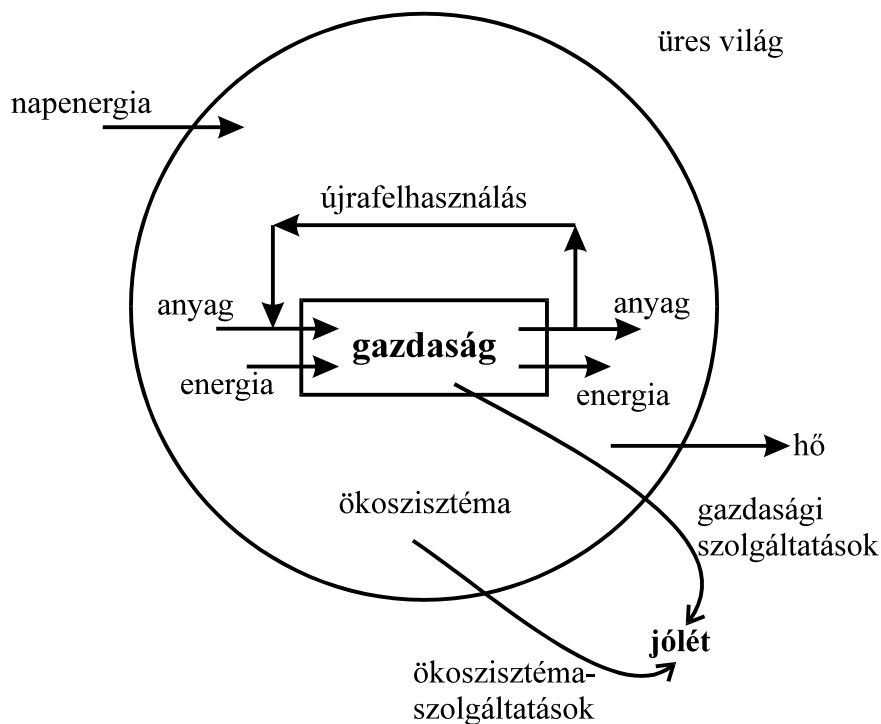
¹ Noha a makroökonómia a GNP *nagyságára* vonatkozóan nem látunk korlátot, *növekedésének ütemére* vonatkozóan felismerték a határt az infláció formájában, amely akkor keletkezik, ha a gazdaság közeledik a teljes foglalkoztatottság felé. Ezt inkább intézményi, mint fizikai korlátnak tekintik.

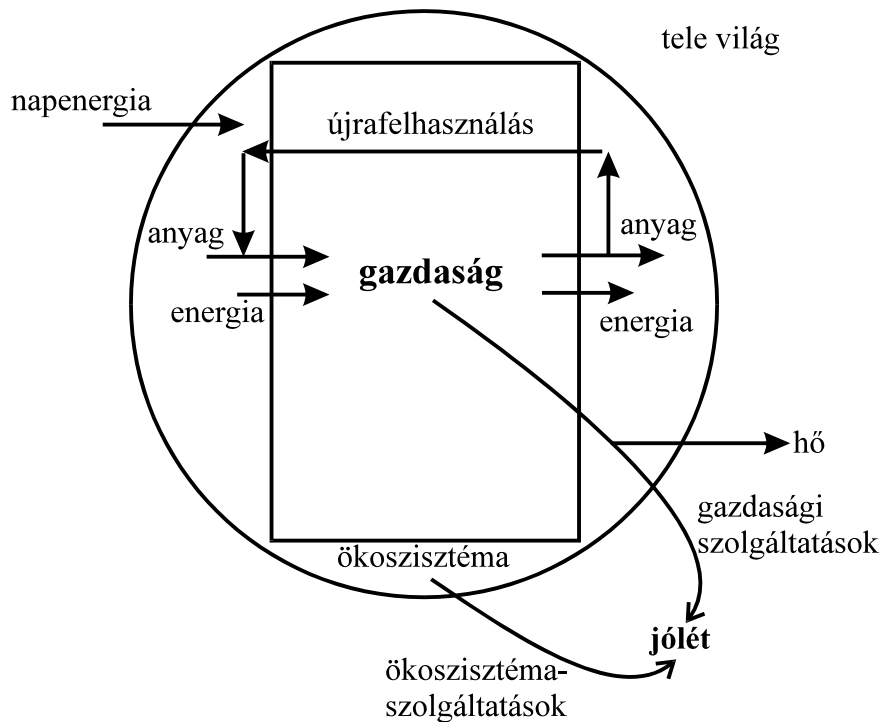
² Természetesen ha a szükségletek és a technológiák megváltoznak, ami bizonyosan bekövetkezik, akkor a GNP optimális szintje is változik. De akkor lesz egy másik optimum, amelyen túl a növekedés ismét csak gazdaságtalan. Indokolatlan feltételezni, hogy az igények és a technológiák megváltozása mindig olyan természetű lesz, amely magasabb optimális GNP-t eredményez. Az örök növekedés paradigmája a gyakorlatban azért menekült meg, mert a kielégíthetetlen relatív igények kerültek a középpontba, miközben a kielégíthető abszolút igényeket elhanyagolták; továbbá az agresszív reklám, a növekvő adósság és a termelés csökkenő pénzügyi költsége miatt, amelyet úgy értek el, hogy a kívülállóakra terheltek (externalizálták) a nagyobb léptékű és veszélyesebb technológiák valódi költségeit.

* Lehetőségköltség (opportunity cost): egy tevékenység lehetőségköltsége az elszalasztott alternatíva értékét jelenti. Megjelenése az erőforrások szűkösségére vezethető vissza, ugyanis ha az erőforrások korlátlanok lennének, akkor minden alternatívát meg lehetne valósítani, s a lehetőségköltség nulla, azaz figyelmen kívül hagyható lenne. (*A szerk.*)

Ezeket a gondolatokat szemlélteti az 1. és a 2. ábra. Az 1. ábra az ökológiai közgazdászok előfeltevését mutatja: a gazdaság egy nagyobb ökoszisztéma része, amely véges, nem növekvő és fizikailag zárt. Az ökoszisztéma nyitott a napenergia áramlására, de ez maga is véges, nem növekvő jelenség. Ennek az alapvíziónak létezik egy “üres világ” és egy “tele világ” változata, kifejezve azt a tényt, hogy ugyanazon paradigmát követő emberek a sürgősség különböző érzetével rendelkezhetnek aszerint, miképp értelmezik a “tényeket”. Abban azonban mindannyian egyet fognak érteni, hogy a cél a gazdaság optimális mérete az ökoszisztémához képest. Optimális méret az, ahol a jólét a legnagyobb.

Két alapvető jóléti forrásunk van: az ember alkotta tőkéből, valamint a természeti tőkéből származó szolgáltatások, ahogy az 1. ábra mutatja. A gazdaság növekedésekor a természeti tőkét mesterséges tőkévé alakítják.

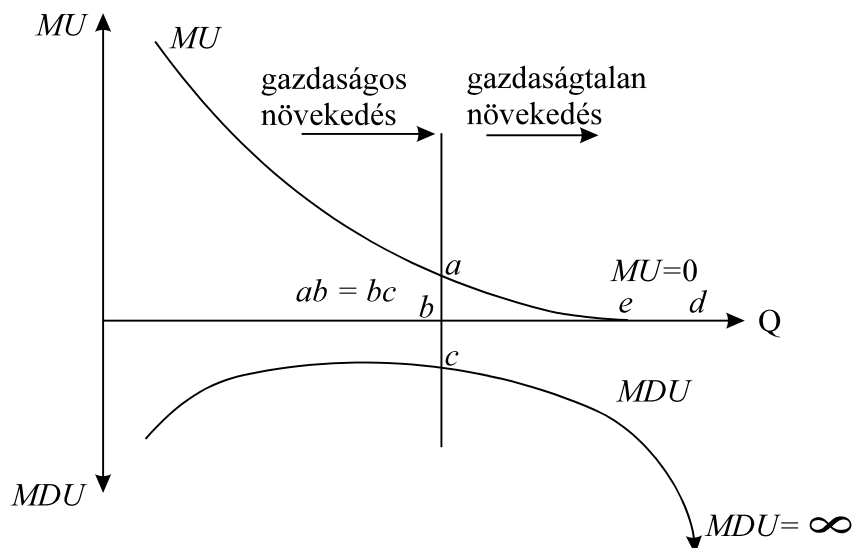

1. ábra A gazdaság átfogó szemlélete

A növekvő mesterséges tőke több szolgáltatást nyújt, a csökkenő természeti tőke kevesebbet. Ráadásul ahogy a gazdaság növekedése folytatódik, a gazdasági szolgáltatások növekedése lassul. Mint racionális lények először legsürgetőbb szükségleteinket elégítjük ki, innen a csökkenő határhasznosság törvénye. Ahogy a gazdaság mindjobban beavatkozik az ökoszisztémába, néhány természeti szolgáltatásról le kell mondanunk. Mint racionális lények feltehetően úgy fogjuk rangsorolni beavatkozásainkat, hogy elsőként a legkevésbé fontos természeti szolgáltatást adjuk fel. Ez a legjobb eset, a cél. A valóságban azonban ezt elhibázzuk, mert nem értjük igazán jól, hogyan működik az ökoszisztéma, és csak mostanában kezdtünk a szűkösségére gondolni. De ennek a racionális rangsorolásnak a következménye a növekvő határköltség törvényének egy változata: a gazdasági terjeszkedés minden további egysége érdekében egyre fontosabb ökológiai szolgáltatásról kell lemondanunk. A költségek egyre gyorsabban emelkednek.

Az előfeltevésekre vonatkozó elemzés első lépését egy ábrán szemléltethetjük (2. ábra), amelynek alaplogikája William Stanley Jevonsig vezethető vissza (1871), az ő munkakínálati elemzéséig a bérek határhasznosságának és a munka határkárosságának kiegyensúlyozását illetően. A 2. ábrán az MU - (marginal utility) görbe mutatja a mesterséges tőkeállomány növelésének csökkenő határhasznosságát. Az MDU - (marginal disutility) görbe ábrázolja a növekedés növekvő határköltségét (feláldozott természeti szolgáltatások, hasznot nem hajtó munka, a közösség felbomlása), ahogy a természeti tőkét egyre inkább ipari tőkévé alakítják. A makrogazdaság optimális mérete (a növekedés gazdasági határa) a b pontnál van, ahol $MU=MDU$, vagy ahol $ab=bc$, és a nettó pozitív hasznosság maximális.

Jegyzetek:

MU = a megtermelt jóságok és szolgáltatások (Q) fogyasztásából származó határhasznon. Az MU csökken, mert mint racionális lények először legsürgetőbb szükségleteinket elégítjük ki.

MDU = a növekvő termelés és fogyasztás által szükségessé tett határáldozat, például a hasznot nem hajtó munka, a szabadidő feláldozása, az erőforrások kimerülése, a szennyezés, a környezeti pusztulás és a túlnépesedés. A határáldozat végső soron növekszik, feltéve, hogy a legkevésbé fontos értékeket áldozzuk fel először.

b : gazdasági határ; $MU = MDU$ (maximum nettó pozitív hasznosság);

e : eredménytelenségi határ; $MU = 0$ (fogyasztói telítődés);

d : katasztrófahatár; $MDU = \infty$ (ökológiai katasztrófa).

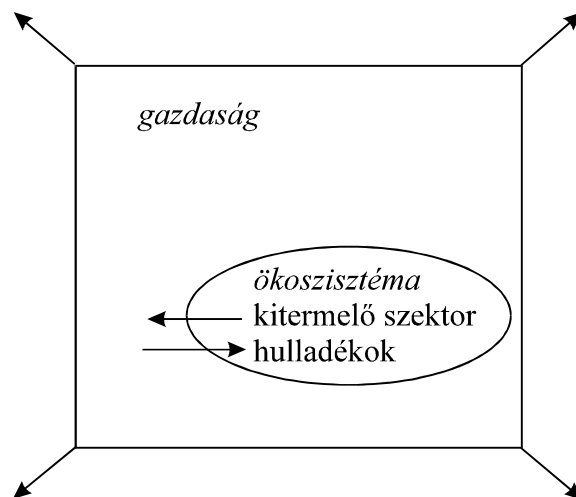
2. ábra A makrogazdasági növekedés határainak jevonsi logikával való közelítése

Két további határ figyelhető meg: az e pont, ahol $MU=0$, és a további növekedés még zero költséggel is eredménytelen, és a d pont, ahol ökológiai katasztrófa történik, és az MDU a végtelenhez tart. Ezeknek a külső határoknak nem kell megjeleníteniük az ábrázolt rendszerben. A 2. ábra mutatja, hogy a növekedés a b pontig gazdaságos (több hasznot hajt nekünk, mint költséget), míg a b pont után szó szerint gazdaságtalan (többe kerül, mint amennyi a haszna). A b pont után a GNP, "amely jómódnak tetszik", valójában "a végső pusztulás aranyozott jelzése" lesz.

Az optimális méret és a gazdaságtalan növekedés elméleteinek logikája univerzális: éppúgy illik a makroökonómiára, mint a mikrogaazdasági egységekre. Mégis, hogyan felejtettük el ezt a makroökonómiában? Hogyan mellőzhettük az MDU -görbe létezését és a makrogazdaság optimális nagyságrendjének a kérdését? Két magyarázat kínálkozik: az egyik az "üres világ"-szemlélet, amely észleli a gazdaságtalan növekedés koncepciójának logikai összefüggését, de azt állítja, hogy még nem értük el azt a bizonyos pontot: az MU még igen nagy, és az MDU elhanyagolható. Itt megtárgyalhatnánk az erre vonatkozó bizonyítékokat, ezt a következő részben meg is tesszük.

A másik magyarázatlehetőség a növekedés költségeinek teljes elhanyagolására a paradigmákban rejlő eltérés: a gazdaságot egyszerűen nem az ökoszisztéma alrendszerének

tekintik, hanem éppen fordítva: az ökoszisztémát a gazdaság alrendszerének (3. ábra). A természet pusztán a gazdaság kitermelő és hulladéklerakó szektora. Még ha e szolgáltatások köre szűkül is, a növekedés örökké folytatódhat, mivel a technológia lehetővé teszi számunkra, hogy a természeti tőkét mesterséges tőkével helyettesítve “túlnőjünk” a természetben, követve a piaci árak parancsát – ha és amennyiben a természeti tőke árai emelkednek. A természet nem más, mint elpusztíthatatlan építőelemek szállítója a gazdaság számára, s ezek az elemek helyettesíthetők, és bőségesen rendelkezésre állnak. A növekedés egyetlen korlátja a technológia, és itt, feltehetően, nincsen határ a technológia előtt, *ergo* nincsen határa a gazdasági növekedésnek sem. Ennélfogva a gazdaságtalan növekedés tényleges fogalma értelmetlen ebben a paradigmában. Mivel a gazdaság az egész, a gazdaság növekedése semminek sincs kárára – a növekedésnek nincs lehetőségköltsége. Ellenkezőleg, a növekedés a teljes rendszert megnöveli, s a növekményből a különböző ágazatok és alrendszerek részesednek. A növekedés nem fokozza semminek a szűkösségét – inkább csökkenti mindennek a szűkösségét. Egyáltalán, hogyan ellenezheti bárki a növekedést? Örök növekedés vagy optimális nagyságú állandó állapot? Mindkét fogalom logikus a saját rendszerfelfogásán belül, és abszurd a másik szemszögéből. A következő utáni részben vissza fogunk térni a paradigmák kérdésére, de először fontolóra veszünk néhány olyan bizonyítékot, amely az ökológiai közgazdászok látásmódjának “tele világ”-változatát támogatja.

3. ábra Az ökoszisztéma mint a makrogazdaság alrendszere

A gazdaságtalan növekedés a gyakorlatban

Mint fent említettük, némelyek elfogadják a gazdaságtalan növekedés elméleti lehetőségét, de úgy érvelnek, hogy gyakorlati szempontból mindez lényegtelen, mert feltehetően még meg sem közelítettük az optimális nagyságot. Vélhetően a 2. ábra *b* pontjától igen messze balra vagyunk, ahol a növekedés utolsó egységének hasznai óriásik, költségei még csekélyek. A közgazdászok mind egyetértenek abban, hogy a GNP-t nem a jólét, hanem csupán a gazdasági tevékenység mérésére alakították ki. Mindazonáltal felteszik, hogy a jólét pozitív korrelációban áll a tevékenységgel, tehát a növekvő GNP növelni fogja a jólétet, még ha nem is egy az egyhez arányban. Ez egyenértékű azzal a hittel, hogy a GNP-növekedés utolsó egységének a haszna nagyobb, mint a költsége. Ha ezt a hiedelmet empirikus vizsgálatnak vetjük alá, kiderül, hogy az eredmények nem igazolják.

Az Amerikai Egyesült Államok bruttó nemzeti terméke és a jólét közti pozitív kapcsolatot kétségbe vonó bizonyítékok két forrásból származnak.

Először *Nordhaus* és *Tobin* kérdezte meg: *elavult-e a növekedés* mint a jólét mércéje és így mint megfelelő irányelv a politika számára (*Nordhaus–Tobin [1972]*)? Hogy megválaszolják a kérdést, kifejlesztettek egy közvetlen jóléti mutatót, amelyet a gazdasági jólét mércéjének neveztek (*Measured Economic Welfare – MEW**), és a GNP-vel való korrelációját vizsgálták az 1929–1965-ös időszakban. Azt tapasztalták, hogy az időszak egészére nézve a GNP és a MEW valóban pozitívan függött össze: a GNP minden hategységnyi növekményére átlagosan négyegységnyi MEW-növekedés esett. A közgazdászok megkönnyebbülten felsóhajtottak, elfelejtették a MEW-et, és újra a GNP-re koncentráltak. Noha a GNP-t nem a jólét mérésére alakították ki, úgy gondolták és gondolják ma is, megfelelően korrelál a jóléttel, hogy gyakorlati útmutatóként szolgáljon a politika számára.

Körülbelül húsz évvel később *John Cobb*, *Clifford Cobb* és jómagam újra felvetettük a kérdést, s *Nordhaus* és *Tobin* MEW-jének felülvizsgálatával elkezdtük kidolgozni a saját mutatónkat, a fenntartható gazdasági jólét mutatóját (*Index of Sustainable Economic Welfare – ISEW*). Felfedeztük, hogy ha az ő idősoruknak csak a későbbi felét vesszük (ez az 1947 és 1965 közötti 18 év), akkor a GNP és a MEW közötti pozitív korreláció drámaian esik. A legutóbbi szakaszban – amely bizonyosan a leghelytállóbb a jövőbeli előrejelzések számára – a GNP hategységnyi növekedése átlagosan csak egyegységnyi növekedést eredményezett a MEW-ben. Ez azt sugallja, hogy a GNP növelése az Egyesült Államok történelmének ebben a szakaszában meglehetősen hatástalan módja a jólét növelésének – bizonyosan kevésbé hatásos, mint a múltban volt.

Az ISEW-et³ a MEW helyettesítésére fejlesztettük ki, mivel az utóbbit elmulasztották kiigazítani néhány környezeti költséggel, nem helyesbítették a jövedelemeloszlásban beálló változásokkal, valamint tartalmazta a szabadidőt. Ezek mindegyike érzékenyen befolyásolta a MEW-et, és számos önkényes értékelési döntést tett szükségessé. Az ISEW (a MEW-hez hasonlóan, bár nem olyan mértékben) pozitív összefüggésben volt a GNP-vel egy bizonyos pontig (körülbelül 1980-ig), utána viszont a korreláció egy kissé negatívba fordult. Sem a MEW, sem az ISEW nem vette figyelembe egy adott ország GNP-növekedésének a *globális* környezetre, következésképpen más országok állampolgárainak jólétére gyakorolt hatását. Nem volt levonás sem a legális káros termékek, mint az alkohol vagy a dohány, sem az illegálisak, mint a kábítószeres miatt. Nem vonták le a jövedelemnövekmény utolsó egységének idővel csökkenő hasznosságát sem (noha az elosztás figyelembevételével beszámították a szegények jövedelemnövekményének magasabb hasznát). Az ilyen megfontolások még inkább negatívba vinnék a GNP és a jólét közötti korrelációt. A GNP, a MEW és az ISEW egyaránt a személyes fogyasztásból indul ki. Mivel mindhárom mutatónak közös a legnagyobb kategóriája, a mutatók között eleve viszonylag erős korrelációnak kellene lennie (autokorrelációs torzítás), s ez a GNP és a két jóléti mérce közötti gyenge korreláció jelentőségét még inkább aláhúzza.

A jólét mérése nehéz, és sok önkényes megfontolást tartalmaz, ezért a mérész következtetéseknek ellen kell állni. Mindenesetre tisztességesnek látszik azt állítani, hogy az Egyesült Államokra vonatkozóan 1947 óta empirikusan nemigen bizonyították, hogy a GNP

* Paul A. *Samuelson* és William D. *Nordhaus* *Közgazdaságtan* című könyvében (*Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*) ugyanezt a mutatót nettó nemzeti jólét (*Net Economic Welfare – NEW*) néven ismerteti (183–186. o.). (*A szerk.*)

³ Az ISEW kritikai tárgyalását és legutóbbi átdolgozását lásd *Cobb et al. (1994)*. Az ISEW bemutatását lásd *Daly és Cobb (1989)* függelékében. A témával kapcsolatban lásd még *Cobb, Halstead és Rowe (1995)*.

növekedése fokozta a jólétet, és 1980 óta talán nem is létezik ilyen összefüggés. Következésképpen a GNP-t növelő intézkedéseknek gyenge vagy semmilyen jóléti hatása nem lenne. Más szavakkal: a “nagy haszon”, amelynek érdekében a környezet, a közösségi normák és a nyugodt termelőmunka feláldozására ösztökélnék minket, valószínűleg nem is létezik.⁴

A gazdaságtalan növekedés két paradigmában

A mértékadó neoklasszikus paradigmán belül a gazdaságtalan növekedés oximoronnak hangzik, vagy legalábbis rendellenes kategóriának. Ezt a fogalmat egyetlen makroökonómia-tankönyvben sem fogjuk megtalálni. Az ökológiai közgazdaságtan paradigmáján belül azonban nyilvánvaló lehetőség. Vizsgáljuk meg, melyik esetben miért.

Neoklasszikus paradigma

A standard neoklasszikus közgazdaságtan paradigmája vagy előfeltevése szerint – amint azt említettük és a 3. ábrán szemléltettük – a gazdaság a teljes rendszer, míg a természet, már amennyire egyáltalán figyelembe veszik, a gazdaság egyik olyan ágazata, mint például a kitermelő ágazat (ásványok, források, erdők, halászföldek, mezőgazdaság, a szeméttelkeket is beleértve). A természetre nem úgy tekintenek, mint egy burokra, amely tartalmazza, ellátja és fenntartja a gazdaságot, hanem mint a gazdaság egyik ágazatára, amely a többihez hasonló. Ha a kitermelő szektor termékei vagy szolgáltatásai szűkössé válnak, akkor a gazdaság úrrá lesz ezen a részleges szűkösségen, és más szektorok termékeivel helyettesíti őket. Ha a helyettesítés nehéz, akkor új technológiákat fognak feltalálni, hogy megkönnyítsék – szól az érvelés.

Ebben a szemléletben a természet csekély jelentőségét az bizonyítja, hogy a kitermelt termékek árai általánosan csökkennek, és hogy a kitermelő szektor részesedése hanyatlik az egész GNP-n belül. Az elpusztíthatatlan építőkövekkel való kezdeti hozzájárulást nem számítva a természet egyszerűen érdektelen a neoklasszikus közgazdaságtan szemszögéből.

Hogy ez a neoklasszikus paradigma korrekt leírása, azt a *Bevezetés a közgazdaságtanba* című elemi tankönyvek bizonyítják, amelyeknek mindegyike az általánosan osztott előfeltevést mutatja be az első oldalakon. Ez természetesen a híres körfolyamatábra, amely a gazdaságot a csereérték körkörös áramlásaként ábrázolja a vállalatok és a háztartások között – mint elszigetelt rendszert, amelybe semmi sem lép be kívülről, és amelyből semmi sem távozik kívülré. Nincs “kívül”, nincs környezet. A gazdasági állatnak nincs sem szája, sem végbele, csak egyetlen, zárt, körkörös bele: íme az örökmozgó gépezet biológiai változata. További megerősítést lelhetünk, ha a makroökonómia-könyvek tárgymutatójában bármilyen olyan címszót keresünk, mint “környezet”, “természet”, “kimerülés”, “szennyezés”. Ezek ugyanis szinte teljesen hiányoznak. Mintha újra hangsúlyozni akarnák a természet jelentéktelenségét, a haladó tankönyv növekedéelméleti fejezetei a neoklasszikus termelési függvényre épülnek, amely a termelést csak mint a munka és a tőke függvényét mutatja be, az erőforrások teljes kihagyásával.

Egy személyes tapasztalat még erőteljesebben győzött meg arról, hogy valójában milyen mélyen rögzült ez az előfeltevés. Azt hiszem, megéri időt szánni e tapasztalat elbeszélésére, amely a Világbank 1992-es *World Development Report: Development and the Environment* (Jelentés a világ fejlődéséről. Fejlődés és környezet) című jelentésének összeállításával kapcsolatos.

⁴ További, más országokból származó bizonyítékokkal kapcsolatban lásd Max-Neef (1995).

Az 1992-es jelentés egy korábbi vázlatát tartalmazott egy *A gazdaság és a környezet kapcsolata* című ábrát. Egy “gazdaság”-nak címkézett négyzetet ábrázolt, egy “inputok” feliratú bemenő és egy “outputok” feliratú kimenő nyíllal – semmi mást. Akkoriban a Világbank környezeti részlegében dolgoztam, és felkértek, hogy vizsgáljam felül és lássam el magyarázatokkal a vázlatot. Azt mondtam, hogy a kép ötlete jó volt, de elfelejtette bemutatni a környezetet, és ezen segítene egy nagyobb doboz, amely tartalmazza az ábrát, és ez a nagy doboz (vagy esetleg kör) jelképezné a környezetet. Így a környezet és a gazdaság közötti kapcsolat világos lenne – nevezetesen az, hogy a gazdaság a környezet alrendszere, és a környezettől mint nyersanyagforrástól és hulladéklerakótól egyaránt függ. Az ábra kísérszövege elmagyarázná, hogy a környezet fizikailag tartalmazza és fenntartja a gazdaságot, oly módon, hogy újratermeli az alacsony entrópiájú nyersanyagokat (amelyeket a gazdaság igényel), és elnyeli a magas entrópiájú hulladékokat (amelyek a gazdaság működéséből óhatatlanul következnek),* mint ahogy más rendszeres ökológiai szolgáltatásokat is nyújt. A környezetileg fenntartható fejlődést ezután úgy lehetne definiálni, mint olyan fejlődést, amely nem pusztítja el ezeket a természetes támogató funkciókat.

A második vázlatban ugyanez az ábra szerepelt, de a gazdaság köré egy felirat nélküli dobozt rajzoltak, mint egy képkeretet, s a szövegben nem volt változás. Megjegyeztem, hogy ez előrelépés volt, de a nagy dobozt tényleg “környezet”-nek kellene címkézni, különben csak pusztán díszítés, és a szövegnek meg kellene magyaráznia, hogy a gazdaság a környezethez kapcsolódik a fent leírt módon.

A harmadik vázlat teljesen kihagyta a képet. Nem tettek több erőfeszítést arra, hogy ábrát rajzoljanak gazdaság és környezet kapcsolatáról. Miért volt oly nehéz egy ilyen egyszerű ábrát megrajzolni?

Néhány hónappal később a Világbank gazdasági igazgatója, akinek vezetésével az 1992-es *World Development Reportot* írták, ismertető ülésen vett részt a Smith Intézetben a *Beyond the Limits* (Túl a határokon) című könyv megvitatására (Meadows–Meadows–Randers [1992]). A könyvben szerepelt egy ábra, amely úgy mutatta a gazdaság viszonyát az ökoszisztémához, mint alrendszert az egész rendszerhez, éppúgy, ahogy én javasoltam (és mint az 1. ábra mutatja). Amikor kérdezni lehetett, azzal fordultam a gazdasági igazgatóhoz, hogy az ábra alapján a gazdasági alrendszernek az egész ökoszisztémához viszonyított fizikai méretét fontosnak érzi-e, és hogy szerinte a közgazdászoknak fel kell-e tenniük azt a kérdést: “Mi a makrogazdaság optimális nagysága az őt ellátó környezethez képest?” Válasza rövid és határozott volt: “Ezt nem így kell nézni.”

Eltöprengtem ezen a két tapasztalaton, és megerősödött a hitem abban, hogy a különbség ténylegesen az előfeltevéseinkben, a szemléletmódunkban rejlik. Az én szemléletem a gazdaságról mint alrendszerrel közvetlenül vezet a következő kérdésekig: Milyen nagy az alrendszer az egész rendszerhez képest? Milyen nagy lehet anélkül, hogy károsítaná az egész rendszer működését? Milyen nagy *kellene* lennie – mi az optimális nagyság, amelyen túl a további méretnövekedés gazdaságtalan lenne? A gazdasági igazgatónak nem állt szándékában beleragadni ezekbe a felforgató kérdésekbe – ezt nem így kell nézni, és bármely kérdés, amely ebből a nézőpontból merül fel, egyszerűen nem a megfelelő kérdés.

Ez a hozzáállás meglehetősen ésszerűtlennek és önkényesnek látszik, de bizonyos fokig én is így reagáltam a világbanki jelentés első változatának ábrájára, amely úgy mutatta a környezetet, mint ami nyersanyaginputokat kap a semmiből, és hulladékoutputokat exportál a

* Az entrópia a rendezetlenség (hasznavehetetlenség) negatív mértéke, azaz a nagyfokú rendezetlenség magas entrópiával társul. Minél magasabb egy anyag (rendszer) entrópiája, annál kevésbé hasznosítható, illetve hasznosítása annál nagyobb pótlólagos energia-befektetést igényel. (*A szerk.*)

semmibe. “Ezt nem így kell nézni” – mondtam, és bármilyen kérdés, amelyet az az ábra sugallt, nem volt megfelelő kérdés; például hogyan sietethetnénk a gazdaság növekedését, felgyorsítva a forgalmat a végtelen forrásból a végtelen lefolyóba. Ha valaki a gazdaságot nem alrendszerként fogja fel, akkor a fenntartható fejlődés egész eszméjének – hogy a gazdasági alrendszert egy nagyobb ökoszisztéma tartja el, amelynek tűrőképességét tiszteletben kell tartani – egyáltalán nincs értelme. Ezért nem volt meglepő, hogy az 1992-es világbanki jelentés összefüggéstelenül mutatta be a fenntartható fejlődés témáját, egy fél oldalon megjelenő doboz szobafogságába vetette, ahol e fogalom értelemszerűen úgy volt meghatározva, mint csupán “jó fejlődési politika”. E felfogás olyan előfeltevéssel él, amelyben a gazdaság, mint egy doboz, lebeg a végtelen űrben, és ez lehetővé teszi az embereknek, hogy fenntartható növekedésről (mennyiségi terjeszkedésről) beszéljenek a fenntartható fejlődéssel (minőségi javulással) szemben. Az előbbi kifejezés önellentmondás azok számára, akik a gazdaságot véges, nem növekvő ökoszisztéma alrendszerének tekintik. A különbség nem is lehetne alapvetőbb vagy engesztelhetlenebb.

Az ökológiai közgazdaságtan paradigmája

Ez a gondolatmenet természetesen egy alternatív paradigma megfontolásához vezet, az ökológiai közgazdaságtan paradigmájához, amelyben a gazdaságtalan növekedés magától értetődő fogalom. A nagy különbség az, hogy a gazdaságot a természetes ökoszisztéma alrendszerének tekintik.

A természet jelentéktelenségére vonatkozó neoklasszikus “bizonyítékot” (sok természeti erőforrás csökkenő relatív árát és a kitermelő szektor kis arányát a GNP-ben) egészen másképp látják az ökológiai közgazdaságtan paradigmájában. Az erőforrások gyors kitermelésének időszakában e javak rövid távú kínálata természetesen magas lesz, a piaci ár pedig következésképpen alacsony. Az alacsony erőforrásárak nem a bőséget és a jelentéktelenséget bizonyítják, hanem inkább annak a gyors lecsapolásnak a következményei, amely a technológiákat egyre inkább függővé teszi az olcsó erőforrások nagymértékű felhasználásától. Ahogy a neoklasszikus állítás szerint a kitermelő ágazatból származó GNP kis százaléka jelzi az erőforrások jelentéktelenségét, éppúgy lehetne azt is állítani, hogy egy épület alapozása sem fontos, mivel csak 5%-át teszi ki a ráemelt felhőkarcoló magasságának. A GNP a munka és a tőke által *hozzáadott* érték összege. De mihez van hozzáadva? Az erőforrások *azok, amelyekhez hozzáadják az értéket* – az alapzat, amelyen a hozzáadott érték felhőkarcolója nyugszik. Az alapozás fontossága nem csökken a tartott építmény növekedésével. Mindazonáltal a közgazdászok szokás szerint ellenkezőleg érvelnek. Azt mondják például, hogy nem kell aggódnunk a globális felmelegedés miatt, mert a gazdaság egyetlen klímaérzékeny ágazata a mezőgazdaság, és ez a GNP-nek csak 3%-át teszi ki. Ezek a közgazdászok nyilván nem esznek – talán zártkörű béllal jönnek világra, ahhoz hasonlóval, amelyet körfolyamatábrájukon feltételeznek. Gyógyító elmélkedésre lenne szükségük a gyémánt–víz paradoxonról.*

Ha a GNP növekedése a hozzáadott értéknek abból a javulásából származna, amikor a gazdaságon keresztül áramló erőforrások mennyisége nem növekszik, akkor a növekedés talán sokáig *gazdaságos* maradhatna. Ez a minőségi javulási folyamat – a környezet eltartóképességén túli mennyiségi növekedés nélkül – az, amit máshol “növekedés nélküli fejlődésnek” neveztem, és a “fenntartható fejlődés” definíciójának javasoltam (Daly [1996]).

* A gyémánt–víz paradoxont Adam *Smith* vetette fel először *A nemzetek gazdagsága* című művében (1776). Ebben *Smith* arra a kérdésre kereste a választ, miként lehetséges az, hogy a víznek, amely nélkül az élet elképzelhetetlen, olyan alacsony az ára, míg a gyémántért, amely teljesen szükségtelen az élet szempontjából, olyan magas árat kérnek. (*A szerk.*)

De ez még nem az, ami a mai világban történik. A World Resource Institute (Világ Erőforrás Intézet) szerint az egy főre jutó erőforrás-szükséglet lassan ugyan, de növekedett az 1975–1993-as időszakban Németországban, Japánban és Hollandiában. Ez a mutató az Egyesült Államokban is emelkedett, ha nem számítjuk a talajerózió megfékezésében elért eredményeket. A népességnövekedés ezekben az országokban alacsony, de nem nulla, s ez további lökést ad az összfelhasználás növekedésének. Mivel ezekben az országokban az erőforrás-felhasználás jelenlegi szintje személyenként évente 45 és 85 ezer kilogramm között változik – ez a szint már most súlyos környezeti károsodásokat okoz –, egy kicsit korainak látszik a “dematerializált gazdaság” eljövételét beharangozni (World Resource Institute et al. [1997]).

Az ökológiai közgazdaságtan szerint az történik, hogy a gazdaság növekszik, s környezetét (természeti tőke) önmagává alakítja (ember alkotta tőke). Ennek az átalakításnak az optimális nagyságát (a gazdaság optimális méretét) akkor érzük el, mint azt bemutattuk, amikor az elvesztett természeti tőke utolsó egységének költsége egyenlő a létrehozott mesterséges tőke utolsó egységének hasznával. Ez az átalakítási folyamat a környezet teljes rendszerében megy végbe, amely véges, nem növekvő és anyagilag zárt. A napenergia beáramlása hajtja a biogeokémiai körfolyamatokat, de ez az energiaáram is véges, nem növekvő. Ahogy a gazdasági alrendszer növekszik, úgy az egész rendszer nagyobb részévé válik, és ezért jobban kell alkalmazkodnia annak korlátaihoz: a végességhez, a nemnövekedéshez és az entrópiához. Növekedését végül is behatárolja az egész rendszer, amelynek része, még ha azzal a neoklasszikus feltételezéssel élünk is, miszerint a természeti tőke könnyen helyettesíthető mesterséges tőkével.

De ha a mesterséges és a természeti tőke inkább egymás kiegészítői, semmint helyettesítői, ahogy azt az ökológiai közgazdászok állítják, akkor a gazdasági alrendszer terjeszkedése még szorosabban behatárolt. Nincs értelme az ember alkotta tőke növelésének a megmaradó természeti tőke rovására, ha egyszer a kétféle tőke egymás kiegészítője. A halfogást eddig a halászcsonakok száma korlátozta (ember alkotta tőke), most a tengerben megmaradó halpopuláció (természeti tőke). Mire lenne jó több csónak, ha a halállomány lett a behatároló tényező?

Ha a tényezők kiegészítik egymást, a kisebb kínálatú a *szűk keresztmetszet*. Ha a tényezők helyettesítők, akkor nincs korlátozó tényező. A gazdasági logika azt mondja, hogy a szűk keresztmetszetre kellene összpontosítanunk figyelmünket: (a) maximalizálni a termelékenységét rövid távon, és (b) beruházni a növekedésébe hosszú távon. Ez a *legfőbb* következtetés a gazdaságpolitika számára: befektetni a természeti tőkébe, és takarékoskodni vele. A közgazdasági logika ugyanaz maradt, de szűk keresztmetszette az ipari tőke helyett egyre inkább a természeti tőke vált. Például a halászcsonakok helyett a tengerben maradó halak, a fűrészmalomok helyett a megmaradó erdők, az öntözőrendszerek helyett a víztározók vagy a folyók, az olajkút-fűró tornyok helyett a földben rejlő kőolajtavak, a fosszilis tüzelőanyagot elégető motorok helyett a légkör széndioxid-lebontó kapacitása vált korlátozó tényezővé, s a sor még folytatható.

Az ökológiai közgazdaságtan távlatából nézve még a szokásos neoklasszikus feltételezés – tudniillik hogy a természeti tőke könnyen helyettesíthető mesterséges tőkével – és a szűk keresztmetszetek következetes elhanyagolása sem ad alapot a folyamatos növekedésre, még ha a jelenlegi növekedés legszorosabb korlátain lazít is. Ha az ipari tőke helyettesíti a természetit, akkor a természeti tőke helyettesíti az iparit. A helyettesítés megfordítható. Ha a természeti tőke eredeti állománya jó helyettesítője volt az ember alkotta tőkének, akkor, történelmi szempontból, miért vettük a fáradságot, hogy oly sok természeti tőkét mesterséges tőkévé alakítsunk? A könnyű helyettesíthetőség neoklasszikus hívei nem találnak megfelelő választ. Arra a kérdésre sincs igazán jó válaszuk, hogyan tudunk több tőkét teremteni több

erőforrás használata nélkül. A probléma fel sem merül az ökológiai közgazdászokban, mert ők kezdetől fogva azt állítják, hogy a természeti és az ember alkotta tőke alapvetően kiegészítő viszonyban áll, és csak szélsőséges esetben helyettesíthetők egymással.

A gazdaság optimális mérete annál kisebb, (a) minél erősebb a természeti tőke és a mesterséges tőke közötti kiegészítő viszony; (b) minél jobban vágyunk a természet közvetlen élményére, és (c) minél magasabb belső és eszközértéket tulajdonítunk más fajoknak.* Minél kisebb a gazdaság optimális mérete, annál hamarabb válik fizikai növekedése gazdaságtalanná.

A növekedés megengedésétől a növekedés követelésén át a növekedés korlátozásáig

A neoklasszikus paradigma megengedi az örök növekedést, de igazából nem követeli meg. Ami történelmileg erőltette az örök növekedés ideológiáját, az nem a neoklasszikus logika volt, hanem a gyakorlati válasz a *Malthus* (túlnépesedés), *Marx* (igazságtalan elosztás) és *Keynes* (kényszerű munkanélküliség) által felvetett gondokra. A növekedés volt a közös megoldás mindhárom problémára.

A túlnépesedés a demográfiai átmenet révén orvosolható. Amikor az egy főre eső GNP elér egy bizonyos szintet, akkor a gyerekek túl sokba kerülnek az egyéb javakhoz viszonyítva, amelyekről le kell mondani, és a születési ráta automatikusan esik. A gazdasági növekedés a legjobb fogamzásgátló, ahogy a szlogen mondja. Megválaszolatlan kérdés marad, hogy a megnövekedett fejenkénti fogyasztás és a "fejek" csökkent születési arányának szorzatából eredő esetleges összfogyasztás-növekedés vajon túllépi-e az optimális szintet. Konkrétabban: szükséges-e az egy főre jutó indiai fogyasztásnak a svéd szintre emelkednie, hogy az indiai termékenység a svéd szintre essen, s ha igen, mi történik az indiai ökoszisztémával az összfogyasztás ilyen szintjének eredményeként?

A társadalmi osztályok közötti igazságtalan jóléti elosztást elviselhetővé teheti a növekedés, ez a dagály, amely minden csónakot felemel, hogy felidézzünk egy másik jelmondatot. Valójában azonban a növekedés csak fokozta az egyenlőtlenséget a nemzeteken belül, de a nemzetek között is. Hogy még sötétebbre fessük a képet, maga a metafora is rossz, hiszen a dagály a világ másik felén valahol apályt jelent.

A munkanélküliség orvosolható az összkereslet növelésével, amelyhez csak a beruházások ösztönzésére van szükség. Ez természetesen növekedést jelent. De meddig tudjuk még növekedéssel elkerülni a munkanélküliséget? Az optimális nagyságrenden túl is növekednünk kell a teljes foglalkoztatás érdekében? Újabb megválaszolatlan kérdés.

Folytatva ezt a régóta tisztelt hagyományt, a Világbank 1992-es jelentése úgy érvelt, hogy a környezeti problémára is a még nagyobb növekedés az automatikus megoldás. Felfedeztek egy úgynevezett környezeti Kuznets-görbét, amely egy lefelé fordított U alakú függvény a GNP és számos környezetszennyező hatás között. Következésképpen ki kell tartani a növekedés mellett, mert még ha kezdetben árt is a környezetnek a növekedés, később hasznára lesz, amikor már elhagytuk a fordított U púpját.

Természetesen minden esetben azt feltételezik, hogy a növekedés kifizetődő, hogy inkább gazdagabbá, mint szegényebbé tesz minket. De most a növekedés ráfizetésessé válik. A

* Egy állat- vagy növényfaj eszközértéke (instrumental value) attól függ, hogy mekkora hasznot hajt az emberek számára. Az adott faj belső értéke (intrinsic value) ettől a haszontól teljes mértékben független, és az adott faj önmagában értékes mivoltára utal. Az ezen értékfogalmakhoz tartozó konkrét pénzürték természetesen mindkét esetben emberi döntés függvénye. (A szerk.)

gazdaságtalan növekedés nem fogja fenntartani a demográfiai átmenetet, és orvosolni a túlnépesedést. Nem fogja sem az igazságtalan elosztást helyrehozni, sem a munkanélküliséget megszüntetni. A környezet helyrehozatalára és megtisztítására szánt többletjövedelmet sem fogja előteremteni. A közvetetten a növekedésen alapuló megoldások többé már nem működnek.

Közvetlenebb és radikálisabb megoldásokra van szükségünk Malthus, Marx és Keynes problémáira: népesedésszabályozásra a túlnépesedés kezelésére, újraelosztásra a túlzott egyenlőtlenségek feloldására, olyan intézkedésekre, mint az ökológiai adóreform (hogy az erőforrások árai a munkához képest megemelkedjenek), valamint végső esetben meg kell szervezni a közmunkát. Ezeket az intézkedéseket nemzeti szinten kell meghozni. Utópikus (vagy antiutópikus) egy világhatalomtól várni kivitelezésüket. Sok nemzet sikeresen szabályozta népszaporulatát, mérsékelte a belföldi jövedelemegyenlőtlenséget és a munkanélküliséget. Az erőforrások termelékenységét is növelték azáltal, hogy a környezeti és a társadalmi költségeket az árakba építették. De a nemzetek erőfeszítéseit ezen a téren aláássa a globalizáció ideológiája – egy utolsó kísérlet az “üres világ”-gazdaság feltételeinek visszaállítására, amely más országok gazdasági és ökológiai terének, valamint a fennmaradt globális közlegelőknek* a rovására valósul meg.

A globalizáció mint a gazdaságtalan növekedés ösztönzője

A globális gazdasági integráció – a szabad kereskedelem és a szabad tőkeáramlás által – hatásosan szünteti meg a nemzeti határok politikai jelentőségét, a nemzetek közötti szövetségre épülő közösséget pedig globalizált egyedek kozmopolita halmazává alakítja, amely nem tekinthető közösségnek. Ezen “egyedek” némelyike óriás transznacionális vállalat, de jogilag fiktív személyként kezelik őket. A nemzetek már nem tudják a termék piaci árába építeni a környezeti és a társadalmi költségeket az erőforrások hatékonysága és a társadalmi igazságosság érdekében, mert a tőkének joga van máshol termelni és mégis eladni termékeit azon a piacon, amelynek társadalmi szabályozása alól éppen kicsúszott. Hasonló módon a tőke menekül a magasabb bérek és mindenféle adó elől, különösen azok elől, amelyek újraelosztással törekednek a túlzott egyenlőtlenség és szegénység kiküszöbölésére.

Amilyen nehéz elképzelni, hogy egy ország a termékek árába építse externális költségeit,* ha arra van kényszerítve, hogy szabadon kereskedjen olyan országokkal, amelyek ezt nem teszik, éppoly nehéz elképzelni azt is, hogy bármely ország folytatja a születési arány korlátozását, ha más országok túlnépesedésének eredménye hozzá csapódik át. Akár a tőke áramlik a túlnépesedett alacsony bérű országokba, akár a szegény munkások mennek a magas bérű országba, az eredmény ugyanaz: a bérek versengő lealkuvása azon országok kárára, amelyek a magas bér politikáját követték létszámuk korlátozásával és vagyonuk egyenlőbb elosztásával. Az alacsony bérű országok dolgozó osztálya nyer az alkalmazottak számában kifejezve, de rendszerint veszít a bérnövekedést tekintve, a múlt és a jelen népességnövekedéséből eredő, jóformán végtelen olcsó munkaerő-kínálat miatt. A magas bérű ország tőkésrétege az alacsonyabb bérköltségeken nyer, otthon és külföldön egyaránt.

* Utalás a Garrett *Hardin* által felvetett problémára, a közlegelők tragédiájára. Ennek lényege, hogy egy köztulajdonban lévő erőforrás biztos pusztulása várható, ha az erőforrást használók mindegyike kizárólag saját gazdasági haszna alapján cselekszik. (*A szerk.*)

* Jelen esetben negatív externális költségről van szó. Ez azt az összeget jelenti, amellyel olyan személyek jólétsökkenése fejezhető ki, akiknek az adott gazdasági ügylethez semmi közük nincsen (nem termelők és a terméknek nem vásárlói), s akik az elszennvedett hátrányokért semmiféle kárpótlásban nem részesülnek. (Ilyen lehet például egy gyárhoz közeli lakos kéményfüst miatti megbetegedése.) Az externális költség tehát nem a vállalatnál jelenik meg, ezért az adott termék vagy szolgáltatás ára sem tartalmazza. (*A szerk.*)

A nagy vesztesek a dolgozók a (korábban) magas bérű országokban. Valóban, mivel az alacsony bérekre most mint tőkét vonzó versenyelőnyre tekintenek, olyan intézkedésekre számíthatunk a régebben magas bérű országokban, amelyek a munka kínálatának növelését célozzák. A *Wall Street Journal* már könnyű bevándorlást kíván az Egyesült Államokba. Nemsokára talán valaki az állítólagos munkaerőhiány megoldásaként magasabb születési arányt fog javasolni a magas bérű országok dolgozó osztálya számára. Továbbá a csökkenő reálbérek és az eltűnő szociális biztonság miatt még az is lehetséges, hogy biztonságot és közösséget keresve visszatérünk a munkásosztálybeli nagyobb családokhoz – ez fordított demográfiai átmenettel egyenértékű.

A globalizációban minden ország azáltal törekszik legyőzni növekedése nemzeti korlátait, hogy behatol a nemzetközi ökológiai és gazdasági terekbe, éppúgy, mint a megmaradt globális közlegelőbe. A globalizáció színvonalat csökkentő versennyel törekszik a bérek lealkudására, a környezeti költségek másokra hárítására, valamint az általános társadalmi költségek megnyirbálására a társadalombiztosítás, az oktatás és más közjavak terén. Ez sokkal rosszabb, mint egy valószínűtlen globális álom – aktívan aláássa a nemzetek ama képességét, hogy tovább kezeljék a saját problémáikat a túlnépesedés, az igazságtalan elosztás, a munkanélküliség és az externális költségek terén. A globalizáció sok, többé-kevésbé kezelhető nemzeti problémát egyetlen kezelhetetlen globális problémává alakít át.

Exportvezérelt növekedéssel megvalósított globalizáció – az IMF–IBRD–WTO* alkímistái⁵ számára ez az új “bölcsék köve”. A nemzetek a szabad kereskedelemmel az összes ólmukat arannyá változtathatják. Az alkímia újjászületésével visszatérünk a merkantilizmus logikájához: a vagyon az arany, és az ásványok nélküli országok úgy szerezhetnek aranyat maguknak, ha több jószágot exportálnak, mint amennyit importálnak, és a különbséget aranyban kapják meg – ez a kereskedelem alkímiája. Úgy lehet az importnál többet exportálni, hogy csökkentik a béreket, és a lakosságra terhelik (externalizálják) a társadalmi és a környezeti költségeket, mert ez tartja versenyképes áron az exportot. Az alacsony bérek a dolgozók többségét is távol tartják az importtól és így a kereskedelmi többlet eltékozlásától. Úgy lehet alacsonyan tartani a béreket, ha túlkínálat van munkából. A munka túlkínálata a dolgozók magas születési arányával és a bevándorlás megkönnyítésével érhető el. A globalizáció tehát egy nemzet gazdagsága érdekében azt követeli, hogy állampolgárainak dolgozó osztálybeli többsége szegény és növekvő létszámú legyen, s pusztuló környezetben éljen. Ezen abszurdítások mögött további ellentmondás, hogy a globalizációban többé nincs értelme nemzetekről beszélni (csak társaságokról), sem állampolgárokról (csak alkalmazottakról).

Valójában a globalizáció sietteti a gazdaságtalan növekedés korszaka felé haladást, amikor, ahogy John Ruskin megjósolta:

*Ami jómódnak tetszik, lehet, hogy a valóságban
a végső pusztulás aranyozott jelzése csupán...*

* IMF: International Monetary Fund (Nemzetközi Valutaalap); IBRD: International Bank for Reconstruction and Development (Világbank); WTO: World Trade Organization (Világkereskedelmi Szervezet). (A szerk.)

⁵ Lehet, hogy hamarosan hozzá kell tennünk ezekhez a betűszavakhoz a MAI-t is (Multilateral Agreement on Investment – többoldalú befektetési megállapodás), egy javaslatot, amelyet épp most sürgetnek az OECD-ben (Organization for Economic Co-operation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) mint az első lépést a világegyezmény felé. Ez az egyezmény azt írta elő *de jure*, amit *de facto* most értek el a színvonalcsökkentő verseny által a mozgó tőke csábítására – mégpedig a nemzeti és a külföldi befektetés közötti összes megkülönböztetés eltörlését.

HIVATKOZÁSOK

- Cobb, C. W. – Cobb, J. B. Jr. et al. [1994]: *The Green National Product*; University Press of America, New York
- Cobb, C. W. – Halstead, T. – Rowe, J. [1995]: *If the GDP is Up, Why is America down?*; The Atlantic Monthly, október, magyarul *Ha a GDP felmegy, miért megy Amerika lefelé?*; Kovász, 1997/1, tél, 30–47. o.
- Daly, H. E. – Cobb, J. B. Jr. [1989]: *For the Common Good*; Beacon Press, Boston (a könyv második kiadása 1994-ben jelent meg)
- Daly, H. E. [1996]: *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*; Beacon Press, Boston, MA
- Jevons, W. S. [1871]: *The Theory of Political Economy*; London
- Max-Neef, M. [1995]: *Economic Growth and Quality of Life: A Threshold Hypothesis*; Ecological Economics 15, 115–118. o.
- Meadows, D. H. – Meadows, D. L. – Randers, J. [1992]: *Beyond the Limits: Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future*; Chelsea Green Publishing Co., Post Mills, Vermont
- Nordhaus, W. – Tobin, J. [1972]: *Is Growth Obsolete?*; in. *Economic Growth*, National Bureau of Economic Research, Columbia University Press, New York
- World Development Report 1992: *Development and the Environment*; Published for the World Bank, Oxford University Press
- World Resource Institute et al. [1997]: *Natural Resource Flows: The Material Basis of Industrial Economies*; április, Washington, DC